

Bachelorswerkstuk Geschiedenis

Faculteit der Letteren

Radboud Universiteit

**'Ik geloof niet, dat ooit ons Koninkrijk in een zóó
gevaarlijken toestand is geweest als op dit
oogenblik'**

*Een studie naar de invloed van de crisisperiode in november 1939 op de
strategische positionering van Nederland in de neutraliteitsperiode van de
Tweede Wereldoorlog*

Naam: Guus J.M. Jacobs

Studentnummer: 4371356

Begeleider: L. Savenije

Datum: 01-08-2016

Cursus: Bachelorwerkstuk

Tweede Gelegenheid

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	Pag. 3
2. Hoe positioneerde Nederland zich ten opzichte van de Europese grote mogendheden in het Interbellum?.....	Pag. 6
3. Hoe positioneerde Nederland zich ten opzichte van de oorlogvoerende partijen na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog?.....	Pag. 11
4. Hoe kreeg de crisisperiode in november 1939 vorm?.....	Pag. 16
5. Welke maatregelen werden, naar aanleiding van de crisisperiode in november, getroffen door de regering?.....	Pag. 21
6. Conclusie en aanbeveling voor verder onderzoek.....	Pag. 25
7. Bibliografie.....	Pag. 27

1. Inleiding

Toen in mei 1940 de Duitsers Nederland binnenvielen was de schok groot. De succesvolle formule van gewapende neutraliteit was, nadat het Nederland succesvol buiten de Eerste Wereldoorlog had weten te houden, niet meer houdbaar gebleken. Naoorlogse auteurs die over het Nederlandse neutraliteitsbeleid schreven waren vooral negatief. Zo oordeelde de politicoloog Hans Daalder in het artikel ‘Nederland en de Wereld. 1940-1945’ als volgt over de Nederlandse neutraliteit:

‘De neutraliteitspolitiek was dan ook al met al een eigenaardig mengsel van enge zelfingenomenheid en begrijpelijke hoop met rust gelaten te worden; van ‘saturiert’ eigenbelang en reële vredesgezindheid, van een aan het verleden ontleend credo en machteloosheid in het heden, van géén politiek en politiek uit onmacht - een complex verschijnsel, dat men niet tot een slogan kan herleiden.’¹

Ook Loe de Jong had in zijn werk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* geen goed woord over voor het gevoerde beleid vanaf het uitbreken van de oorlog. Hij stelde dat het de beleidsmakers aan visie ontbrak en dat zij de werkelijke bron van het probleem van de neutraliteitspolitiek niet onderkende. Zo stelde de Jong:

‘Dat [het werkelijke probleem van het Nederlandse neutraliteitsbeleid] werd [...] niet gevormd door de vraag of men er wijs aan deed, jegens Hitler een politiek van volstrekte en angstvallige neutraliteit in acht te nemen: zodra het hem in zijn kraam te pas kwam, zou hij ons met of zonder motivering overvallen. Het werkelijke probleem werd gevormd door de veel subtielere en gecompliceerdere vraag hoe ver men, vooruitlopend op Duitse agressie, in zijn contacten met België, Frankrijk en Groot-Brittannië kon gaan.’²

De Jong en Daalder zagen het gevoerde beleid van de Nederlandse regering na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in 1939 tot aan mei 1940 als struisvogelpolitiek: naïef en afwachtend.

---

¹ Hans Daalder, ‘Nederland en de wereld: 1940-1945.’ In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 66, nr. 2 (1953), 170-200 alhier 178.

² Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 2 - Neutraal*, (Den Haag, 1969), 115, 163-165.

Ook de kritieken van buitenlandse auteurs over de Nederlandse neutraliteitspolitiek waren niet mals. Werken over de Nederlandse neutraliteit in de Tweede Wereldoorlog kwamen vooral van de hand van militaire historici, zoals John J. Bout en James John Porter. Beide auteurs behandelden de Nederlandse neutraliteit vanuit een verschillend perspectief. Zo plaatste de historicus John J. Bout de Nederlandse neutraliteit in een breder kader door deze te koppelen aan een mentaliteit van antimilitarisme en pacifisme dat gedragen werd door een groot deel van de Nederlandse samenleving. Hij stelde dat deze mentaliteit zich vanaf de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde en dat dit de belangrijkste factor was voor de snelle capitulatie van Nederland in de meidagen van 1940.³ James John Porter onderzocht in zijn werk *Dutch neutrality in two world wars* het neutraliteitsbeleid van Nederland in de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog. Hij ging hierbij vooral in op het buitenlands beleid van de Nederlandse regering. Porter stelde dat een verschil omtrent de neutraliteitsopvatting ervoor had gezorgd dat Nederland in de Eerste Wereldoorlog buiten het conflict had kunnen blijven. Door dit verschil in de neutraliteitsopvatting ontstond er meer bewegingsruimte waardoor er aan beide oorlogvoerende partijen concessies werden gedaan. Dit aspect werd in de wetenschappelijke literatuur na de Eerste Wereldoorlog genegeerd. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog ontstond deze tweedeling in de neutraliteitsopvatting op den duur weer. Door voornamelijk Duitse agressie ontstond er echter een verlamming in het besluitvormingsproces. Porter maakte, in tegenstelling tot voorgaande auteurs, gebruik van een grote hoeveelheid archiefbronnen van buitenlandse archiefinstellingen en geclassificeerde documenten waardoor hij een genuanceerder beeld kon geven van de buitenlandse politiek van de Nederlandse regering.⁴

In de loop der jaren werd het door de eerste generatie historici geschetste beeld van de Nederlandse neutraliteitspolitiek steeds meer genuanceerd. Historicus Paul Moeyes hield zich vooral bezig met de Nederlandse krijgsmacht en de neutraliteitspolitiek. Hij stelde dat de neutraliteitspolitiek zo lang had kunnen voortbestaan omdat deze tot aan mei 1940 nooit serieus was bedreigt. ‘Daardoor was men geleidelijk aan uit het oog verloren dat zowel de neutraliteitspolitiek als de militaire preventiestrategie in wezen meer gemeen had met een ijdele wens dan met een solide stelregel’, aldus Moeyes.⁵ Rolf Schuursma problematiseerde in zijn boek *Vergeefs Onzijdig* de neutraliteitspolitiek door een onderscheid te maken tussen

---

³ J. J. Bout, *The nature and extend of anti-militarism and pacifism in the Netherlands from 1919 to 1940 and the degree to which they contributed to the quick defeat in May 1940*, (onuitgegeven dissertatie, University of British Columbia, 1975), 350.

⁴ J.J. Porter, *Dutch neutrality in two world wars*, (Boston University, 1980), vi-viii, 1-17.

⁵ Paul Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek. 1839-1939*, (Amsterdam, 2006), 491.

neutraliteit als instrument van buitenlandse politiek en militaire strategie en het begrip neutralisme als een term duidend op een houding die diep was verankerd in de Nederlandse samenleving en politiek. Volgens Schuursma zorgde dit ingewortelde neutralisme ervoor dat het de Nederlandse bevolking en leidende kringen in Den Haag ontbrak aan inzicht over de ware aard van het nazi-regime. De gevoerde neutraliteitspolitiek was bij gebrek aan een alternatief echter de enige koers die de regering had kunnen varen.⁶ Historicus Tobias van Gent onderzocht de strategische positie van Nederland gedurende periode van september 1939 tot mei 1940 vanuit internationaal perspectief. Hij maakte veelal gebruik bronnen van internationale archieven. Zijn bronnencorpus besloeg onder andere diplomatieke archieven, militaire archieven en archieven van de verschillende Generale Staven en gezantschappen. Van Gent concludeerde, eveneens als Schuursma, dat Nederland buiten de gevoerde neutraliteitspolitiek weinig alternatieven had. Hij stelde echter ook dat het de Nederlandse regering weliswaar aan daadkracht ontbrak vanwege deze weinige alternatieven, maar dat de regering zeker niet naïef handelde.⁷

Dit onderzoek zal een bescheiden bijdrage leveren aan de vraag hoe Nederland zich na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939 strategisch positioneerde ten opzichte van de oorlogvoerende partijen door zich te richten op de beleidsreactie en genomen maatregelen naar aanleiding van een onderbelichte periode in de geschiedenis, namelijk de crisisperiode in november 1939. Vanwege het korte tijdsbestek waarin het onderzoek moet worden afgerond en het feit dat veel bronmateriaal niet meer in Nederlandse archieven te vinden is omdat deze tijdens de oorlog is vernietigd of verloren is gegaan, zal het onderzoek zich voornamelijk richten op wetenschappelijke literatuur, krantenartikelen, de handelingen van de Tweede Kamer en de verslagen van de enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945.

De eerste twee hoofdstukken van het onderzoek zullen zich gaan richten op de strategische positionering van Nederland aan de vooravond en na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De vraag hoe Nederland haar neutraliteitspositie naar buiten toe uitdroeg en hoe het beginsel van neutraliteit zich in de praktijk uitte staat in dit hoofdstuk centraal. Het derde hoofdstuk zal de crisisperiode van november 1939 behandelen. In deze periode kwam het Duitse dreigingsgevaar voor het eerst in Nederland serieus tot uiting. Zo vond er op 9 november 1939 een merkwaardig incident plaats in Venlo. Het Venlo-Incident, zoals het voorval al spoedig werd genoemd, deed de spanning tussen het neutrale Nederland en het oorlogvoerende

---

⁶ Rolf Schuursma, *Vergeefs onzijdig: Nederlandse neutraliteit 1919-1940*, (Utrecht, 2005), 13, 189-190.

⁷ Tobias van Gent, *Het falen van de Nederlandse neutraliteit, september 1939-mei 1940*, (Amsterdam, 2009), 404-405.

Duitsland en Groot-Brittannië tot een kookpunt stijgen. Het Venlo-Incident werd door Duitsland aangehaald als een bewijs dat Nederland zich meer tot Groot-Brittannië aangetrokken voelde, en dat zij dus niet neutraal was.⁸

Op de dag dat het Venlo-Incident plaatsvond was de Nederlandse regering echter volledig in de ban van verschillende waarschuwingen, gegeven door welingelichte bronnen uit Duitsland en Groot-Brittannië, dat de Duitse invasie op 12 november plaats zou gaan vinden. Wat volgde was een angstige periode waarin de spanning zeer hoog opliep. Deze periode staat in de wetenschappelijke literatuur ook wel bekend als het novemberalarm.

Het novemberalarm en het Venlo-Incident vormde de kern van de crisisperiode van november 1939. In de geschiedschrijving worden deze gebeurtenissen vaak los en op een chronologische wijze behandeld. Hierdoor worden de genomen maatregelen en beleidsreacties op beide gebeurtenissen ook vaak los behandeld, dit terwijl beide gebeurtenissen in praktisch dezelfde tijd plaatsvonden. De voorvallen kunnen daarom, vooral vanuit het oogpunt van de Nederlandse regering, onmogelijk los van elkaar worden gezien.

Het vierde hoofdstuk zal gewijd worden aan de beleidsreactie en genomen maatregelen vooraf, tijdens en na de crisisperiode van november 1939. Hierbij zal vooral gekeken worden naar de maatregelen die door het kernkabinet, bestaande uit de Geer (minister-president), van Kleffens (Buitenlandse Zaken), Dijxhoorn (Defensie), Reijnders (chef van de Generale Staf) en Koningin Wilhelmina, werden genomen.

In de conclusie zal vervolgens de beleidsreactie en genomen maatregelen naar aanleiding van het novemberalarm worden gekoppeld aan de strategische positionering van Nederland na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De vraag of de crisisperiode van november 1939 al dan niet van invloed was op de strategische positie van Nederland zoals deze vanaf het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd aangenomen staat in de conclusie centraal.

2. Hoe positioneerde Nederland zich ten opzichte van de Europese grote mogendheden in het Interbellum?

‘In het rechtsgebied van het Koninkrijk der Nederlanden, omvattende het grondgebied en watergebied van Nederland, Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao, de territoriale zee en de boven dit grondgebied, dit watergebied en deze territoriale zee zich bevindende luchtruimte,

---

⁸ De Jong, *Neutraal*, 111-112; Van Gent, *Het falen*, 83, J.J. Porter, *Dutch Neutrality*, 406; Johan P. Nater, *Het Venlo incident : de mysterieuze ontvoering met geweld op Nederlands grondgebied door een SS-Sonderkommando in november 1939*, (Rotterdam, 1984), 142.

worden geenerlei vijandelijkheden toegelaten. Dit gebied mag door geen der oorlogvoerenden als basis voor operatiën tegen den vijand worden gebruikt.⁹

Zo luidde het eerste artikel van de officiële neutraliteitsproclamatie van Nederland op 3 september 1939. De Duitse inval op Polen twee dagen eerder was voor Frankrijk en Groot-Brittannië de spreekwoordelijke druppel en op 3 september verklaarde zij Duitsland officieel de oorlog. Nederland hield vast aan het beleid dat al werd gevoerd vanaf het begin van de twintigste eeuw. Al jaren probeerde Nederland, als kleine mogendheid met een uitgestrekt koloniaal rijk, zich af te zetten tegen de machtspolitiek van de grote mogendheden. Iets waartegen ze zich in de Eerste Wereldoorlog door het voeren van een neutrale politiek maar ternauwernood konden verzetten.¹⁰ Een roep om vrede na de Eerste Wereldoorlog was groot. In 1919 werd er een grote stap naar mondiale vrede gezet met de oprichting van de Volkenbond. Collectieve veiligheid vormde het speerpunt in het beleid van de Volkenbond. Hiermee werd bedoeld dat een aanval op één van de leden van de Volkenbond een aanval was tegen de gehele bond. Volgens de Amerikaanse president Wilson zouden ‘de kleine staten worden bevrijd uit de benarde positie die zij voorheen hadden ingenomen, te weten die van pionnen in het diplomatieke schaakspel van de mogendheden.’¹¹ Hoewel het voor de hand lag dat Nederland de komst van de Volkenbond toe zou juichen, waren er ook kritische geluiden te horen. Zo was er de angst dat het toetreden tot de Volkenbond de Nederlandse neutraliteitspolitiek in gevaar bracht.¹² Bovendien had Nederland een schadelijke reputatie opgelopen als oorlogspartij vanwege haar onzijdige rol in de Eerste Wereldoorlog.¹³

Toch wist Nederland al snel haar slechte reputatie in de Volkenbond om te zetten in respect. Met name het goede diplomatieke spel van politicus van Karnebeek leidde ertoe dat Nederland actief betrokken raakte bij de Volkenbond.¹⁴ Dit betekende echter niet dat Nederland ook haar onzijdigheid opgaf. Nederland wilde zich onder geen beding binden aan de grote mogendheden. Onder de term zelfstandigheidspolitiek wilde Nederland zoveel mogelijk haar eigen koers blijven varen. Van Karnebeek gebruikte deze term liever dan neutraliteitspolitiek. Zelfstandigheidspolitiek veronderstelde een meer actieve vorm van politiek en vormde een

---

⁹ *Buitengewone Nederlandsche Staatscourant*, 3 september 1939, in: Hans Hermans, *Parlementaire geschiedenis van jaar tot jaar. 1938-1939*, (Hilversum, 1939), 248-249.

¹⁰ J.J.C. Voorhoeve, *Peace, profits and principles. A study of Dutch foreign policy*, (Den Haag, 1979), 32-34.

¹¹ Remco van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946*, (Amsterdam, 1999), 15-17.

¹² Porter, *Dutch neutrality*, 240.

¹³ Voorhoeve, *Peace, profits and principles*, 35.

¹⁴ *Ibidem*, 35; Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 33-34; Rolf Schuurmsma, *Vergeefs Onzijdig*, 25.

krachtiger standpunt dan de term neutraliteitspolitiek wat meer over zou komen als negatief en passief.¹⁵

De eerste jaren in de Volkenbond stonden voor Nederland vooral in het teken van het verstevigen van haar eigen positie. De vestiging van het Permanent Hof van Internationale Justitie in Den Haag en de aanwijzing van enkele prominente Nederlandse ambtenaren op invloedrijke posities in de Volkenbond vormde hierin een belangrijke bijdrage.¹⁶ Er begon echter ook steeds meer verdeeldheid te ontstaan binnen de organisatie. Zo zagen Frankrijk en zijn bondgenoten de Volkenbond steeds meer als een instrument om de vredesbepalingen van het Versailles Verdrag aan Duitsland op te leggen. Dit terwijl Nederland, Groot-Brittannië, Zwitserland en de Scandinavische landen juist meer pleitten voor een herziening van het verdrag. Een ander punt waar Nederland mee in zijn maag zat was het feit dat het speerpunt van collectieve veiligheid onverenigbaar leek met de Nederlandse zelfstandigheidspolitiek. In artikel 16 van de Volkenbond werd bepaald dat: ‘indien een Lid van Volkenbond overgaat tot oorlog, [...], zal hij ipso facto beschouwd worden een oorlogsdaad tegenover alle andere Leden van de Volkenbond te hebben begaan.’ Economische maar ook militaire sancties van alle lidstaten van de Volkenbond tegenover de agressor konden tot de gevolgen van vijandelijkheid behoren. Iets wat duidelijk niet strookte met de zelfstandigheidspolitiek van Nederland, als zelfstandig land wilde Nederland immers zelf kunnen bepalen of er tot sancties over zou worden gegaan.’¹⁷

Al snel bleek echter dat het Nederlandse ideaal van zelfstandigheid op economisch gebied niet gehandhaafd kon blijven. Na de beurskrach van 1929 in New York had niemand voorspeld dat dit zou leiden tot een mondiale economische depressie. De economische crisis leidde tot de instorting van de Europese markt en bijna overal werden protectionistische maatregelen ingevoerd. Nederland hield lang vast, als het ware als economisch equivalent van de zelfstandigheidspolitiek, aan de gouden standaard en had zwaarte lijden onder de crisis. De eerste helft van de jaren dertig stonden geheel in het teken van een politiek van aanpassing en harde bezuinigingen.¹⁸ Mede vanwege de Grote Depressie besloot de Nederlandse regering zich op economisch gebied nog meer te wenden tot Duitsland en Engeland. Hoewel de Nederlandse economie niet eenzijdig gericht was op beide landen, waren het wel de belangrijkste

---

¹⁵ Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 61-62.

¹⁶ Porter, *Dutch neutrality*, 242.

¹⁷ Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 89-90, 330.

¹⁸ J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel: tien studies over Nederland 1930-1950*, (Den Haag, 1989), 3-4; Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, 384-385.

handelspartners van Nederland. Economisch werd Nederland dus steeds afhankelijker van Duitsland en Engeland.¹⁹

Waar Nederland in de jaren dertig zich op economisch gebied verre van zelfstandig kon opstellen, richtte het zich op politiek gebied juist wel sterk op deze zelfstandigheid. De machtsovername van Hitler in Duitsland en de uitbreidingslust van het fascistische Italië riepen om een daadkrachtig optreden van de Volkenbond. De Italiaans-Ethiopische oorlog en de herbezetting van het gedemilitariseerde Rijnland door Duitsland dwong de Volkenbond om economische of militaire sancties op te leggen aan beide landen volgens het principe van de collectieve veiligheid. De verschillende lidstaten handelden in de praktijk echter veelal vanuit eigenbelang waardoor de economische en militaire sancties die verbonden waren aan het stelsel van collectieve veiligheid niet of inconsequent werden doorgedrukt. Het onvermogen om adequaat te reageren op deze uitingen van agressie schaadde het vertrouwen in de politieke rol van de Volkenbond.²⁰

De Duitse remilitarisatie van het Rijnland maakte op Nederland veel indruk. De remilitarisatie was een rechtstreekse inbreuk op het Verdrag van Versailles en Nederland was zich bewust van het feit dat, mocht het conflict escaleren, zij niet ongeschonden zou blijven. Enerzijds nam Nederland, net als Groot-Brittannië, een positie in die het integreren van Duitsland in de internationale Europese orde mogelijk moest maken. Er werd gepleit voor een versoepeling van het Verdrag van Versailles in de hoop dat de Duitse agressie hiermee zou afnemen en dat het op den duur een stabiel land zou worden. Bovendien ging Nederland ervan uit dat, mocht de Duitse agressie zich tegen het land gaan keren, de Britten in zouden grijpen.²¹

Anderzijds bleef Nederland vasthouden aan de zelfstandigheidspolitik. Naarmate de internationale situatie verslechterde, investeerde Nederland steeds meer in de verbetering van de defensie. Het budget voor defensie steeg van 75 miljoen gulden in 1935 tot 152 miljoen gulden in 1938. Verder gingen de neutrale landen, om niet betrokken te raken bij een eventueel conflict tussen de grote mogendheden, op politiek gebied steeds meer als een blok samenwerken als de Oslo-groep. De Oslo-groep werd gevormd door Nederland, Denemarken, Finland, Noorwegen, Zweden, Zwitserland en vanaf 1937 ook België. Het doel van de groep was een actieve samenwerking op internationaal gebied en ontwapening van de Europese landen. Ook moest de voortzetting van het beleid van de Volkenbond zich meer gaan richten op het voorkomen van conflicten en zou de sanctieplicht, artikel 16, moeten worden afgeschaft. In

---

¹⁹ Schuurmsma, *Vergeefs onzijdig*, 35-39.

²⁰ Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 236-240.

²¹ *Ibidem*, 243-244.

1938 sprak de Oslo-groep uit dat zij zich niet automatisch gebonden achtten aan de sancties die krachtens artikel 16 werden opgelegd. Zij wilden zelf kunnen beslissen of zij deel zouden nemen aan eventuele sancties tegen een agressor.²² Volgens de historicus van Diepen werd de Volkenbond vanaf dit moment op politiek gebied definitief gereduceerd tot een internationale praatclub. Het was voor Nederland het laatste obstakel naar een politiek van volstrekte zelfstandigheid en onzijdigheid.²³

De aanpassing van artikel 16 viel samen met de feestvreugde rondom het Verdrag van München. Hierin werd besloten dat Duitsland, dat Sudetenland had bezet, geen afstand hoefde te doen van zijn annexatie als het land zou afzien van verdere territoriale expansie. Het verdrag werd gezien als een overwinning voor de aanhangers van de appeasementpolitiek. Met het geven van concessies aan Duitsland hoopte de appeasers de Duitse agressie in te dammen. Onder andere de Engelse minister Chamberlain en de Nederlandse minister Colijn behoorde tot deze groep en met het Verdrag van München dachten zij Europa te hebben gered van een nieuwe oorlog. In feite betekende het verdrag een terugkeer naar de vooroorlogse praktijk waarin de grote mogendheden gezamenlijk beslissingen maakte over het lot van de kleine staten. Voor Nederland werd een oorlogsdreiging in de loop van 1939 steeds concreter. Toch bleef Nederland vasthouden aan haar zelfstandigheidspolitiek. Naar buiten toe straalde Nederland weliswaar onzijdigheid uit, maar achter de schermen werd er wel degelijk met Frankrijk en Groot-Brittannië geassocieerd. Er werd nog steeds vanuit gegaan dat, mocht Duitsland de Nederlandse neutraliteit schenden, de Britten Nederland te hulp zouden schieten.²⁴

De machtswellust van Hitler werd echter door het Verdrag van München niet gestild. Al snel bleek dat Duitsland zich niet ging beperken tot het annexeren van het Sudetenland en in maart 1939 viel Hitler ook Tsjecho-Slowakije binnen. Met de inval van Tsjecho-Slowakije werd duidelijk dat Hitler niet uit was op een geografisch herstel van het Duitsland van voor Versailles, maar dat hij streefde naar een Duitse hegemonie in Oost-Europa. Voor Frankrijk en Groot-Brittannië werd duidelijk dat de appeasementpolitiek niet ging werken om Hitler af te stoppen. Er werden garanties gegeven aan onder andere Polen, Griekenland, Roemenië en Turkije voor steun bij Duitse agressie. Ook Nederland kreeg een soortgelijke garantie aangeboden maar wees deze, uit angst dat Duitsland dit zou opvatten als een neutraliteitsschending, af. Door het sluiten van een niet-aanvalsverdrag op 23 augustus met de Sovjet-Unie, het Molotov-Ribbentroppact, dekte Duitsland zich in voor een eventuele oorlog

---

²² Porter, *Dutch neutrality*, 268-270, 277.

²³ Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 274-275.

²⁴ *Ibidem*, 275-277.

op twee fronten. De weg naar Polen lag nu open. Op 1 september marcheerde de Duitse troepen Polen binnen. Getrouw aan hun garantie verklaarden Engeland en Frankrijk de oorlog aan Duitsland. Europa was, na ruim twintig jaar, weer in oorlog.²⁵

Conclusie

Door de afzijdige houding van neutraliteit in de Eerste Wereldoorlog had Nederland in Europa, met name bij Groot-Brittannië en Frankrijk, veel prestige verloren. Met het voeren van een actievere politiek in de nieuw opgerichte Volkenbond hoopte Nederland haar reputatie op te poetsen. Nederland wilde zich echter onder geen beding binden aan de Grote Mogendheden en wilde zoveel mogelijk zelfstandig beslissingen maken. De beurskrach van 1929 maakte echter duidelijk dat Nederland op economisch gebied zeer afhankelijk was van Duitsland en Groot-Brittannië. Met de steeds dreigendere internationale situatie werd het voor Nederland steeds lastiger om een duidelijk standpunt in te nemen. Enerzijds was Nederland, als klein land tussen de grote mogendheden, afhankelijk van het supranationale ideaal van de Volkenbond. Anderzijds wilde zij haar zelfstandigheid behouden en zette zij zich af tegen dit ideaal. Nederland was zich wel bewust dat het gedwongen was aan een Britse ruggensteun mocht Duitsland haar expansiedrift naar het Westen gaan richten. Nederland ging van een actieve zelfstandigheidspolitiek in de jaren twintig geleidelijk terug naar een politiek van afhankelijkheid en passiviteit. Tegelijkertijd verloor de Volkenbond haar functie waardoor Europa weer terugkeerde naar het politieke stelsel waarin de grote mogendheden de dienst uitmaken. Nederland hoopte, door zich met andere neutrale landen te verenigen in de Oslo-Groep, een politiek machtsblok te vormen die weerstand kon bieden aan de grote mogendheden.

3. Hoe positioneerde Nederland zich ten opzichte van de oorlogvoerende partijen na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog?

Nadat het kabinet-Colijn V op 25 juli 1939 werd beëdigd, viel het al na drie dagen vanwege ontevredenheid over de samenstelling van het kabinet. De motie-Deckers werd met 55 tegen 27 stemmen aangenomen.²⁶ Een nieuw kabinet moest worden geformeerd en op 3 augustus werd de 68-jarige Dirk-Jan de Geer officieel benoemd tot formateur van het nieuwe kabinet. De Geer was politiek zeer ervaren en had in de jaren twintig de functie van minister-president al een keer eerder op zich genomen. Verder stond hij bekend als een financieel specialist die vanwege zijn

---

²⁵ Schuurmsma, *Vergeefs onzijdig*, 67-69.

²⁶ P.J. Oud, *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland. Deel VI 1937-1939*, (Assen, 1968), 150-155.

redenaarstalent weinig tegenstanders kende. Toch had de keuze voor de Geer ook nadelen. Hij kon moeilijk samenwerken en delegeren, bovendien was hij op leeftijd en had hij weinig internationale ervaring. In eerste instantie wilde de Geer de taak van het premierschap niet op zich nemen. Hij had enkele kandidaten hiervoor benaderd waaronder tot twee keer toe Colijn. Na de weigering van alle kandidaten aanvaardde hij tenslotte het premierschap zelf. De Geer had met het oog op de gespannen internationale situatie het voornemen een kabinet op brede basis te formeren, zelf gebruikte hij de term ‘noodkabinet’.²⁷ Hierin zou voor het eerst in de geschiedenis van Nederland plaats zijn voor de sociaaldemocraten. Zij werden vertegenwoordigd door Van den Tempel op Sociale Zaken en Albarda op Waterstaat. Verder bestond het kabinet uit Welter en Steenberghe van de RKSP op respectievelijk Koloniën en Economische Zaken, de antirevolutionair Gerbrandy op Justitie en de vrijzinnig-democraat Bolkestein op Onderwijs, Kunsten en Wetenschap. De CHU werd vertegenwoordigd door van Boeyen op Binnenlandse Zaken en De Geer zelf die Algemene Zaken en Financiën op zich nam. De portefeuilles Buitenlandse Zaken en Defensie gingen naar Van Kleffens en Dijkhoorn die beide partijloos waren.²⁸

Het kabinet-De Geer II werd op 10 augustus 1939 beëdigd en kwam al snel onder druk te staan van de escalerende internationale situatie. Om de slagvaardigheid te vergroten, werd besloten om voor bepaalde vraagstukken omtrent het Nederlandse veiligheidsbeleid te vergaderen met een kernkabinet. Dit kernkabinet bestond uit Koningin Wilhelmina, De Geer, Van Kleffens, Dijkhoorn en de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht Reijnders. Op 23 augustus werd het Molotov-Ribbentropact getekend en werd de oorlogsdreiging acuut. Nederland probeerde nog met de Oslo-Staten middels een diplomatieke vredesoproep te voorkomen dat de situatie zou escaleren. Toen echter bleek dat deze oproep tevergeefs was, werd op 28 augustus besloten om tot voormobilisatie in te gaan.²⁹ In verschillende studies werd De Geer een passieve houding verweten ten tijden van de voormobilisatie. Hij zou de noodzaak van een algemene voormobilisatie niet hebben ingezien en zou zich hier tegen hebben gekeerd.³⁰ Dit beeld is echter onvolledig en berust op een misverstand. Uit de afgenomen verhoren van de enquêtecommissie bleek namelijk dat de Geer wel degelijk positief tegenover de voormobilisatie stond en dat hij deze, weliswaar al een aantal dagen eerder, had toegezegd.

---

²⁷ Henk van Osch, *Jonkheer D.J. de Geer. De teloorgang van een minister-president*, (Den Haag, 2007), 276-277; Meindert van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer (1870-1960)*, (Hilversum, 2012), 298-302.

²⁸ Loe De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 1 – Voorspel*, (Den Haag, 1969), 731.

²⁹ Van Gent, *Het falen*, 221-223.

³⁰ Schuurisma, *Vergeefs Onzijdig*, 115; J.J. Porter, *Dutch neutrality*, 326-327; De Jong, *Neutraal*, 46-47; Van Osch, *Jonkheer D.J. de Geer*, 290-291.

‘[...] ik weet wel dat wij die ochtend [24 augustus 1939] besloten hebben tot mobilisatie, waar ik het ook volkomen mee eens was.’

In een later verhoor verhelderde hij zijn standpunt:

‘Een mobilisatie gaat in etappes. Ik weet zeker dat wij die ochtend [24 augustus 1939] in de vroegte het besluit tot mobilisatie hebben genomen. Het kan natuurlijk zijn, dat een tweede etappe door nieuwe berichten iets vlugger moest intreden dan wij die ochtend hadden gedacht. [...] Ik was tenslotte formeel nog met verlof, zodat de waarnemend President van het Kabinet recht en reden had, als die berichten binnenkwamen, de Ministerraad weder bijeen te roepen. Ik weet echter zeker, dat des ochtends het besluit in principe is genomen.’³¹

De Enquêtecommissie concludeerde uiteindelijk dat het besluit tot voormobilisatie in afwezigheid van de Geer werd genomen. Hierbij nam de commissie bovenstaande argumenten van de Geer en het argument van Welter die de indruk had dat de Geer wel aanwezig was, niet mee in het besluit. Er werd echter wel gesteld dat de Geer volledig met het door de Ministerraad genomen besluit zou hebben ingestemd.³²

Buiten het nemen van voorzorgsmaatregelen op militair gebied ging Nederland ook op zoek naar reacties op de neutraliteitsverklaring bij de verschillende oorlogvoerende partijen. Zowel Engeland als Duitsland gaven aan de neutraliteit van Nederland te respecteren. De Nederlandse regering anticipeerde goed want op 1 september viel Duitsland Polen binnen. Met de inval van Duitsland op Polen was de Tweede Wereldoorlog een feit. Nederland maakte al snel haar positie in het conflict duidelijk en op 3 september werd de neutraliteitsverklaring afgekondigd.³³ Een dag later sprak de Geer de Tweede Kamer toe:

‘Ruim 25 jaar geleden, op maandag 3 augustus 1914, werd door den heer de Savornin Lohman in deze Kamer gezegd: „Ik geloof niet, dat ooit ons Koninkrijk in een zóó gevaarlijken toestand is geweest als op dit oogenblik’.

---

³¹ Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, *Parlementaire Enquête Regeringsbeleid 1940-1945. Deel 2c: Neutraliteitspolitiek / vertrek van de regering ; De eerste maanden in Londen. Verhoren*, (Den Haag, 1949), 14-15, 147-148.

³² Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, *Parlementaire Enquête Regeringsbeleid 1940-1945. Deel 2a en b: Neutraliteitspolitiek/vertrek van de regering ; De eerste maanden in Londen. Verslag en bijlagen*, 12-13.

³³ Van Gent, *Het falen*, 222-224.

Over de positie van Nederland in het conflict zei hij:

‘Ons land is vast besloten zijn neutraliteit naar alle zijden met de grootste nauwgezetheid en de volledigste consequentie te handhaven. Wij hebben van de naastliggende belligerente Mogendheden een verklaring ontvangen, dat zij die neutraliteit zullen ontzien. En wij stellen vertrouwen in den ernst en de oprechtheid van die verklaring. De mobilisatie van onze weermacht is dan ook tegen niemand gericht, maar werkt ten gunste van allen. Zij is zeker een plicht tegenover ons zelf, maar zij is nog veel meer een plicht tegenover de oorlogvoerende partijen. De paraatheid van ons leger en onze onverzettelijke wil om iedere, ook de geringste, aantasting, onzer neutraliteit met alle beschikbare middelen tegen te gaan, verschaft hun de zekerheid en veiligheid, die zij behoeven.’³⁴

De Nederlandse regering was vastbesloten om geen kant te kiezen in het conflict en een eventuele schending van de neutraliteit gewapend tegen te gaan. Veel militaire deskundige stonden positief tegenover de neutraliteitspolitiek. Zij dachten, net als in de Eerste Wereldoorlog, dat geen van de grote mogendheden het een ander toeliet om Nederland aan te vallen, daarvoor was het strategisch belang van Nederland te groot.³⁵ Ook een groot deel van de Nederlandse bevolking zag de politiek van zelfstandigheid als beste optie. Door de gewenning aan een houding van onzijdigheid tegenover conflicten buiten de grenzen en de goede afloop van de Eerste Wereldoorlog was de meerderheid van de Nederlandse bevolking ervan overtuigd dat een neutrale positie de beste optie was.³⁶

De situatie van 1939 was echter veel anders dan in 1914 en een volledige terugkeer naar de onzijdige neutraliteitspolitiek was om een aantal redenen niet te realiseren. Nederland was namelijk nog altijd lid van de Volkenbond. Ondanks het feit dat de Volkenbond een machteloos instituut was geworden, was het nog niet afgeschreven. Er werd ten tijden van het uitbreken van de oorlog nog veel nagedacht over de toekomst van de Volkenbond. Het ideaal van collectieve veiligheid werd nog steeds nagestreefd. Nederland was afhankelijk van ruggensteun van de geallieerden als het land werd aangevallen en ging ook actief op zoek naar samenwerking. Tegelijkertijd wilde Nederland zich volledig afzijdig houden in de strijd. Dit ging op den duur wringen en bleek uiteindelijk onverenigbaar.³⁷

---

³⁴ *Handelingen Tweede Kamer 1938-1939*, 4 september 1939, 2250.

³⁵ J.W.M. Schulten, ‘Nederland neutraal?’, *Militaire Spectator* 3, (1980), 195-202 alhier 196.

³⁶ Schuurmsma, *Vergeefs onzijdig*, 190.

³⁷ Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, 451-452; Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 278-279.

Ook in het krijgsbeleid van Nederland zaten enkele knelpunten waardoor de Nederlandse onzijdigheid voor de belligerenten twijfelachtig leek. Waar Nederland in 1914 nog uitging van zowel Engelse als Duitse dreiging, kwam in 1939 de dreiging alleen van Duitsland. De Nederlandse troepenconcentratie werd opgesteld volgens ‘Concentratie Blauw’. Hiermee koos Nederland voor een niet-neutrale opstelling die er op was gericht zich te verdedigen tegen Duitse agressie.³⁸ Enerzijds gaf Nederland in haar neutraliteitsverklaring dus aan dat ze haar neutraliteit vanuit beide kanten tegen zou gaan, anderzijds was Concentratie Blauw een krijgsplan dat vooral op Duitsland was gericht. Het was vanuit Nederlands oogpunt een logische opstelling, de dreiging kwam immers vooral van Duitsland, maar met het oog op de neutraliteit niet echt tactisch.

Wat de neutraliteitspolitiek voor Nederland verder nog compliceerde, was de vraag hoe Nederland moest omgaan met de oorlog in de lucht. Grondgebied is duidelijk af te bakenen en te verdedigen, dit geldt echter niet voor het luchtruim. In de Eerste Wereldoorlog deed Nederland geen concessies en werd de passage van oorlogvoerende militaire vliegtuigen boven Nederlands grondgebied verboden. Ook in 1939 besloot Nederland hierin geen concessies te doen. De rol van het vliegverkeer was echter in de loop van de tijd toegenomen en ook waren de vliegtuigen een stuk meer geavanceerd dan tijdens de Eerste Wereldoorlog. De Nederlandse luchtafweer was hierop niet berekend. Hierdoor kon Nederland de neutraliteit in de lucht niet goed handhaven.³⁹

Daarnaast kwam Nederland op economisch gebied in een spagaat terecht. Zoals in het vorige hoofdstuk al ter sprake kwam, waren Duitsland en Engeland belangrijke handelspartners van Nederland. De handelspolitiek van Nederland werd getekend door het constant tevreden houden van beide landen.⁴⁰

De Nederlandse regering hield in de eerste maanden na het uitbreken van de oorlog de hoop op een snelle verzoening tussen de oorlogvoerende partijen. Nederland zag hierin voor zichzelf een bemiddelende rol weggelegd. Met name van Kleffens nam hier een belangrijke positie in. Hij nam deel aan enkele pogingen om de oorlogvoerende partijen samen aan tafel te krijgen. Duitsland stond niet onwelwillend tegenover het voorstel en op 6 oktober deed Hitler, op aandringen van onder andere Van Kleffens, in de Reichstag een aantal vredesvoorstellen aan de geallieerden. De Franse premier Daladier en Chamberlain wezen de vredesvoorstellen af.

---

³⁸ Van Gent, *Het falen*, 227.

³⁹ Hermans, *Parlementaire Geschiedenis*, 248-251; Van Gent, *Het falen*, 231-234.

⁴⁰ Van Gent, *Het falen*, 230-231.

Op 27 oktober informeerde de Duitse gezant Von Zech-Burkersroda dat de diensten van Nederland als vredesonderhandelaar niet meer nodig waren.⁴¹

Conclusie:

Toen de Tweede Wereldoorlog in september 1939 uitbrak maakte Nederland al snel duidelijk wat haar positie was. Nederland streefde, net als in de Eerste Wereldoorlog, een strikte neutraliteit na en was desnoods ertoe bereid om deze gewapend te verdedigen. Toch maakte de omstandigheden een volledige politiek van neutraliteit onmogelijk. Zo waren het onder andere de idealen van de Volkenbond, Concentratie Blauw, de toegenomen rol van de luchtoorlog en de handelspolitiek die de Nederlandse neutraliteit compliceerde. Nederland nam de eerste maanden een rol aan als vredesbemiddelaar in de hoop de oorlogvoerende partijen te verzoenen, dit was helaas tevergeefs.

4. Hoe kreeg de crisisperiode in november 1939 vorm?

Voordat Hitler het vredesvoorstel van 6 oktober had aangekondigd, had hij al besloten dat hij een grootscheepse aanval tegen het westen zou gaan opzetten. Nadat bleek dat de aanval op Polen voorspoedig verliep had Hitler al snel het idee om ook Frankrijk binnen te vallen in de hoop concessies te ontlokken aan Engeland. Bij een aanval op Frankrijk zou een doortocht door het neutrale Nederland en België noodzakelijk zijn. Daarnaast waren Nederland en België van strategisch belang voor Duitsland. Als een van de landen in handen van de geallieerden zou vallen dan zouden zij het Ruhrgebied binnen handbereik hebben, het hart van de Duitse oorlogsindustrie.⁴² De eerste versie van het aanvalsplan, getiteld 'Fall Gelb', was gereed op 19 oktober. Erg overtuigd was Hitler niet van het plan. Het had veel weg van het Von Schlieffenplan uit de Eerste Wereldoorlog en na de presentatie van het plan zou Hitler gezegd hebben:

'Das ist ja der alte Schlieffenplan mit dem starken rechten Flügel an der Atlantikküste. Ungestraft macht man solche Operation nicht zweimal.'⁴³

Fall Gelb werd uitgesteld en een aangepaste versie was op 29 oktober gereed. Op 5 november werd het definitieve bevel gegeven voor de inwerkingstelling van Fall Gelb en begonnen de troepen zich te verplaatsen naar het westfront. Vanwege de slechte weersomstandigheden en

---

⁴¹ J.J. Porter, *Dutch neutrality*, 371-382; Schuurisma, *Vergeefs onzijdig*, 121-125.

⁴² Henry Mason, 'War comes to the Netherlands: September 1939- May 1940', *Political Science Quarterly*, Vol. 78, No. 4, (1963), 548-580 alhier 548-550.

⁴³ Van Gent, *Het falen*, 79.

logistieke problemen verzette Hitler de aanvalsdatum naar 15 november, om deze vervolgens nog achtentwintig keer uit te stellen tot de daadwerkelijke invasie van Nederland in mei 1940.⁴⁴

De Duitse plannen om Nederland binnen te vallen gingen in Nederland niet onopgemerkt voorbij. Het diplomatenkorps en de militaire inlichtingenafdeling van de Generale Staf, sectie drie a, waren voor Nederland de belangrijkste bronnen voor het verkrijgen van buitenlandse militaire informatie. Met name majoor Sas, die als militair attaché verbonden was aan Berlijn, kreeg in de loop der tijd meerdere malen informatie over een aanstaande Duitse aanval doorgespeeld van een relatie waarvan hij de identiteit bewust voor de buitenwereld geheim hield. Al in de laatste weken van september kreeg Sas van zijn informant te horen dat Duitsland, nadat het Polen had verslagen, een aanval op zou zetten tegen het westen.⁴⁵

Uit de rapporten van GS IIIA bleek echter dat er in de laatste weken van september geen sprake was van een voelbare Duitse dreiging ten opzichte van Nederland. De relatie tussen beide landen leek te normaliseren en Duitsland leek ervan overtuigd dat Nederland de neutraliteitshandhaving serieus nam. De maatregelen die in het westen werden genomen door Duitsland waren enkel gericht op de Duitse verdediging. Waarschuwingen voor een eventuele Duitse doortocht door Nederland kwamen alleen van Franse en Britse zijde.⁴⁶

In de eerste versie van Fall Gelb zou Nederland nog als doortochthand dienen, in de tweede versie van het plan was dit niet het geval. Sas werd door zijn informant al vroeg op de hoogte gebracht van deze nieuwe versie en waarschuwde opperbevelhebber Reijnders. Reijnders was echter niet goedgelovig.⁴⁷ Sas was niet de enige militair attaché waarvan Nederland informatie ontving. Ook van de militaire attachés in Parijs en Brussel verkreeg Nederland waardevolle informatie over de Duitse aanvalsplannen.⁴⁸ Eind oktober kwamen er bij de Generale Staf steeds meer signalen binnen die de alertheid deden toenemen. Er kwamen verschillende berichten binnen dat Duitse troepen zich verplaatsten van Polen naar het westfront en dat de Duitse Gestapo inlichtingen inwon over de Nederlandse verdedigingslijnen. Ook werd er door de Generale Staf opgemerkt dat de wegen tussen Nederland en Duitsland werden verbeterd. In de eerste week van november werd door de Generale Staf de conclusie getrokken: 'De Duitse concentraties langs de grens zijn zoodanig, dat niet alleen meer mag worden gesproken van een opstelling, welke slechts op defensieve doeleinden zou zijn gericht.'⁴⁹ Intussen was er bij Sas

---

⁴⁴ Porter, *Dutch neutrality*, 382-386.

⁴⁵ J.G. de Beus, *De geheime informant. Berlijn 1939- 10 mei 1940*, (Rotterdam, 1984), 49-52.

⁴⁶ Michiel van Schooten, *Van de grens komen zeer verontrustende berichten binnen. Weest dus zeer op uw hoede*, (onuitgegeven masterthesis, Universiteit van Utrecht, 2010), 45-46.

⁴⁷ De Beus, *De geheime informant*, 56.

⁴⁸ Van Gent, *Het falen*, 272.

⁴⁹ Van Schooten, *Van de grens*, 51-52.

onrust ontstaan omdat hij het idee had dat de Generale Staf en de regering zijn waarschuwingen niet serieus namen. Van zijn informant had hij te horen gekregen dat er tussen 8 en 15 november een beslissing zou worden gemaakt wanneer het Duitse offensief zou plaatsvinden. Sas keerde op 4 november terug naar Nederland om te kijken welke maatregelen er al waren genomen naar aanleiding van zijn waarschuwingen.

Op dezelfde dag kreeg van Kleffens ook van de Britse gezant Bland te horen dat er sprake zou zijn van een aanstaande Duitse aanval op Nederland. Deze zou plaats vinden op 12 november. Van Kleffens twijfelde geen moment en riep het kernkabinet bijeen voor een spoedvergadering.⁵⁰ Ook Sas kreeg van zijn informant te horen dat de Duitse aanval aanstaande was en dat hij dit zo snel mogelijk bij de Nederlandse regering bekend moest maken. Sas bedacht zich geen moment en keerde meteen terug naar Nederland. Op 8 november was hij aanwezig bij een zitting van het kernkabinet, niet wetende dat de Duitse aanvalsdatum inmiddels was verschoven naar 15 november. Hij was ook niet op de hoogte gebracht dat Bland van Kleffens al had geïnformeerd over de aanstaande Duitse aanval. In een zeer emotionele rede deed Sas zijn verhaal. Het kernkabinet reageerde echter niet verrast en was volgens hem zelfs zeer sceptisch. Dit, en het feit dat hij erachter kwam dat er nog steeds geen afweermaatregelen waren genomen, leidde tot groot ongenoegen bij de majoor die wanhopig werd. Sas, die toch al bekend stond als een gespannen persoon, had het gevoel dat zijn waarschuwingen aan dovemans oren gericht waren.⁵¹

Uit de conclusies van het rapport van de Generale Staf bleek dat de informatie van Sas wel degelijk op waarde werd geschat. Zo luidde de conclusie van het rapport:

‘Hoewel uit de verkregen gegevens thans niet met eenige zekerheid kan worden afgeleid, dat een offensief aanstaande is, zoo is toch de concentratie der Duitsche troepen zoodanig, dat de mogelijkheid aanwezig is binnen 3 à 4 dagen tot den aanval over te gaan (het week-end is hiervoor gebruikelijk!).’⁵²

De spanning liep nog hoger op toen een dag later het zogenaamde Venlo-Incident plaatsvond. Aan het Venlo-Incident ging een omvangrijke en opmerkelijke geschiedenis vooraf. De Britse regering was al geruime tijd voor het uitbreken van de oorlog op de hoogte van oppositionele sentimenten onder een bepaalde kring van Duitse officieren tegenover het

---

⁵⁰ Van Gent, *Het falen*, 278-279.

⁵¹ De Beus, *De geheime informant*, 59-60.

⁵² Van Schooten, *Van de grens*, 53.

regime van Hitler.⁵³ Toen de oorlog op het punt stond om uit te breken kwam de Britse geheime dienst, de Secret Intelligence Service, in contact met ene Franz Fischer die op zijn beurt weer beweerde contact te hebben met een groep Duitse officieren die een coup wilde plegen tegen Hitler. De SIS zag in Fischer een betrouwbare bron voor de toekomst en vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd een in Den Haag gestationeerde Britse spion, Sigismund Payne-Best, verzocht om contact op te nemen met Fischer.⁵⁴ Via Fischer kwam Best in contact met Travaglio, die de schuilnaam Solms gebruikte. Solms zou in rechtstreeks contact staan met de Duitse officieren die tegen Hitler in opstand wilde komen en bracht Best met hen in contact. Er vonden verschillende gesprekken plaats tussen Best en Solms.

Best en de SIS begonnen steeds meer het idee te krijgen dat de gesprekken nieuwe deuren konden openen. Het uitschakelen van Hitler zou er immers voor kunnen zorgen dat de oorlog voortijdig zou worden beëindigd en een bloedbad kon zo worden voorkomen. Zowel de SIS als Best waren zich er echter niet van bewust dat de Duitse agenten een dubbelspel speelde en de informatie doorspeelde aan de Duitse Abwehr. Best zag in dat hij de verantwoordelijkheid voor de verdere gang van zaken niet alleen kon dragen en betrok de Britse agent Richard Stevens bij zijn opdracht. Stevens stond in de contact met de Nederlandse Generale Staf en het was volgens de Britse SIS hoog tijd om de Nederlandse autoriteiten op de hoogte te brengen van de gesprekken. Generaal van Oorschoot, hoofd van GSIII, werd globaal op de hoogte gesteld en stemde toe, mits er een vertegenwoordiger van de Nederlandse Generale Staf deel zou nemen aan de gesprekken om toe te zien dat er niets werd gedaan wat de neutraliteit van Nederland in gevaar kon brengen. Deze vertegenwoordiger werd luitenant Klop die zich voordeed als een Brit met de naam Copper.⁵⁵ De gesprekken werden voortgezet. De Duitse Sicherheitsdienst was intussen ook op de hoogte gekomen van de gesprekken en het hoofd van de SD, generaal Heydrich, besloot dat het tijd werd om de regie over te nemen. Solms werd vervangen door Walter Schellenberg die onder de schuilnaam Schemmel de gesprekken verder ging leiden. Er volgde verschillende gesprekken in Zutphen, Arnhem, Den Haag en Venlo.⁵⁶

Het laatste gesprek werd gepland op 9 november. De dag ervoor vond er een bomaanslag in de Bürgerbräukeller plaats die Hitler ternauwernood overleefde. Hitler was ervan overtuigd dat de Britse SIS achter de aanslag zat. Dezelfde nacht nog belde Himmler Schellenberg op:

---

⁵³ Callum A. MacDonald, 'The Venlo Affair', *European Studies Review*, Vol. 8, (Londen, 1978), 443-464 alhier 444.

⁵⁴ De Jong, *Neutraal*, 94.

⁵⁵ Ibidem, 97-98; Johan P. Nater, *Het Venlo incident*, 142.

⁵⁶ Walter Schellenberg, *Memoiren*, (Köln, 1959), 79-86.

‘Wissen Sie eigentlich, was passiert ist? [...] Heute abend nach Schluß der Ansprache im Bürgerbräukeller in München ist ein Attentat auf den Fürher verübt worden. [...] Es handelt sich hier bestimmt um einen Anschlag des englischen Secret Service.’⁵⁷

Himmler gaf Schellenberg het bevel om het aankomende gesprek af te breken en Best, Stevens en Klop te ontvoeren naar Duitsland. Op 9 november vond de ontvoering plaats in Venlo bij café Backus aan de Duitse grens. De Duitse Gestapo stond Best, Stevens, Klop en chauffeur Jan Lemmens op te wachten en opende het vuur. Klop raakte bij het vuurgevecht dodelijk gewond. De vier mannen werden ontvoerd over de grens. Klop stierf enkele uren later. Al snel kwamen de Duitsers tot de conclusie dat Klop Nederlands was, dit bracht de neutraliteit van Nederland in serieus gevaar.⁵⁸ De Duitsers gebruikte het Venlo-Incident later als bewijsvoering dat de Nederlandse en Engelse inlichtingendiensten nauw samenwerkten en dat Nederland dus niet neutraal was.⁵⁹

Intussen liep de spanning omtrent de Duitse aanval die op 12 november plaats zou vinden hoog op. Zowel bij de regering als onder brede lagen van de bevolking was de dreiging van een Duitse aanval voelbaar.⁶⁰ De twaalfde november kwam, maar de Duitse aanval bleef uit.

Conclusie:

Hitler had al enkele weken na de Poolse veldtocht het idee om een grootscheepse aanval tegen het westen op te zetten. Hierbij zou Nederland in eerste instantie nog als doortochtland kunnen dienen. In de tweede versie van het plan was een rechtstreekse aanval op Nederland en België wel opgenomen. De Nederlandse regering was van dit alles vrij goed op de hoogte door haar militaire attachés in de verschillende Europese hoofdsteden. Via de verschillende attachés kwam informatie binnen dat Duitsland op 12 november Nederland binnen zou vallen. Naast de dreiging van de Duitse inval, kwam nog het Venlo-Incident op 9 november. Hierbij raakte twee Britse spionnen, een Nederlandse officier en een Nederlandse chauffeur betrokken bij een Duitse grensontvoering. De betrokkenheid van twee Nederlanders bij het incident was voor de Duitse regering het bewijs dat de Nederlandse en de Britse geheime dienst samenwerkten. Dit was in strijd met de neutraliteit.

---

⁵⁷ Schellenberg, *Memoiren*, 86.

⁵⁸ De Jong, *Neutraal*, 106-107.

⁵⁹ Van Gent, *Het falen*, 236.

⁶⁰ Van Schooten, *Van de grens*, 54; ‘Engelsche geruchten over Duitse aanvalsplannen’, *Het Vaderland*, (11-11-1939); ‘Offensief in het Westen verwacht’, *De Tijd*, (11-11-1939); ‘In gespannen afwachting’, *Het Volksdagblad*, (11-11-1939).

5. Welke maatregelen werden, naar aanleiding van de crisisperiode in november, getroffen door de regering?

Op 13 november, een dag nadat de Duitse inval volgens de Nederlandse inlichtingen plaats had moeten vinden, richtte De Geer zich via de radio tot het Nederlandse volk:

‘Het is aan de Regeering gebleken, dat in de laatste dagen geruchten geloopt hebben over een acuut dreigend gevaar voor ons land en dat die geruchten in breede kringen onrust hebben gewekt. En nu wil ik U even komen vertellen, dat daarvoor geen enkele grond bestaat. De aanleiding tot de geruchten schijnt te liggen in buitenlandsche radio- en persberichten en ook in enkele daden van onze Regeering.’⁶¹

Volgens Loe de Jong kon deze rede ‘niet ongelukkiger’ zijn. ‘Objectief droeg de Geers toespraak een misleidend karakter; hij speelde de Duitse propaganda in de kaart die op hoge toon beweerde dat al die invasiegeruchten te wijten waren aan de onbeschaamde intriges van Engelse en Franse persbureaus’, aldus de Jong.⁶² In de Tweede Kamer heerste een opgeluchte stemming. De meeste leden van de Tweede Kamer waren zich bewust van het feit dat zij aan een catastrofe waren ontsnapt en prezen het optreden van de ministers. Zo zei SDAP kamerlid van Gelderen in de vergadering van 14 november 1939 over het optreden van de ministers:

‘[...] dan voel ik mij gedrongen mijn groote waardeering uit te spreken voor het snelle en vaak doeltreffende optreden van dezen Minister en zijn vele medewerkers, dat ongetwijfeld er toe heeft meegewerkt om paniek en excessen te voorkomen of te breidelen. Hiertoe reken ik ook de loffelijken, publiciteit, die de Minister aan het door hem gevoerde beleid gegeven heeft.’⁶³

Stumpel van de RKSP sprak met lof over de geruststellende woorden die tijdens de radiorede werden uitgesproken door de Geer.

‘Deze tijd van onrust en spanning blijkt geheel veroorzaakt door internationale omstandigheden, moet nu eenmaal vragen vele en belangrijke, zelfs zware offers van het Nederlandsche volk. Die offers worden met gelatenheid gebracht, als men van de noodzakelijkheid en de rechtvaardigheid maar overtuigd is. Daarom zal ik gaarne prijzen een

---

⁶¹ ‘Minister de Geer: Een acuut gevaar bestaat evenmin als in september’, *Het Vaderland*, (13-11-1939).

⁶² De Jong, *Neutraal*, 131.

⁶³ *Handelingen Tweede Kamer 1939-1940*, 14 november 1939, 321.

zoo breed mogelijke voorlichting van het volk en juich ik dus toe de beide redevoeringen, onlangs door den Minister voor de radio gehouden, [...] Ik hoop, dat daarmee zoo ruim mogelijk zal worden voortgegaan. Veel bezwaren worden daardoor weggenomen, veel ongerustheid en daardoor spanning wordt dan voorkomen.’⁶⁴

Volgens Meindert van der Kaaij, die een biografie over De Geer schreef, was de gehouden radiotoespraak weliswaar misleidend, maar diende deze vooral als olie op de golven.⁶⁵ De vraag was of onrust zaaien onder het Nederlands volk verstandig was, onrust die gegrond bleek en waarop wel degelijk geanticipeerd werd.

Direct nadat duidelijk werd dat de waarschuwingen van Sas overeenkwamen met de waarschuwingen van de Franse en Britse gezantschappen besloot het kernkabinet, bestaande uit Wilhelmina, de Geer, van Kleffens, Dijkhoorn en Reijnders, bijeen te komen. Er werd besloten het gebied ten oosten van de Grebbelinie te inunderen. Het besluit om de militaire verloven in te trekken werd nog niet genomen. De aanval zou pas de twaalfde plaatsvinden, het intrekken van de verloven was nog niet direct nodig.⁶⁶ Naast militaire maatregelen werden er ook diplomatieke maatregelen genomen. Zo besloot van Kleffens tot een groot vredesoffensief. Namens de neutrale landen België en Nederland zouden koning Leopold III van België en koningin Wilhelmina een oproep tot vrede doen aan Duitsland. Deze was vruchteloos gebleken en op 16 november werd het vredesaanbod dan ook definitief afgeslagen. Volgens van Gent kwam de vredesoproep dan ook meer voort uit angst voor een Duitse inval dan uit geloof voor een daadwerkelijke oplossing van het conflict. Op 8 en 9 november kwam het kernkabinet wederom bijeen. Hier werd uiteindelijk besloten tot het intrekken van de verloven. Ook werd de luchtmacht gewaarschuwd om waakzaam te zijn voor een eventuele inval.⁶⁷ Van Kleffens lichtte op 9 november de Commissie voor Buitenlandse Zaken van de Tweede Kamer in over de aanstaande aanval. Dit viel samen met de bespreking in de Tweede Kamer over de begroting van 1940. In de Tweede Kamer haalde hij in een bewonderenswaardige toespraak nog eens aan dat Nederland te allen tijde neutraal zou blijven in het conflict en dat een aanval op Nederland consequenties zou hebben voor de agressor. Van Kleffens beschreef in zijn autobiografie dat hij op 9 november al een bericht kreeg: ‘inval om onbekende redenen afgelast’.⁶⁸ Desondanks werd toch besloten om het zekere voor het onzekere te nemen. Zo besloot van Kleffens op 11

---

⁶⁴ *HTK 1939-1940*, 15 november 1939, 371.

⁶⁵ Van der Kaaij, *Een eenzaam Staatsman*, 321.

⁶⁶ J.J. Porter, *Dutch neutrality*, 398.

⁶⁷ Van Gent, *Het falen*, 279-280.

⁶⁸ E.N. van Kleffens, *Belevenissen I 1894-1940*, (Alphen aan den Rijn, 1980), 292-295.

november om de geallieerden in te lichten over de mogelijke Duitse inval van Nederland. Hij stuurde verzegelde enveloppen naar de Nederlandse gezantschappen in Brussel, Londen en Parijs. Er werd met klem verzocht de enveloppen pas te openen bij een Duitse inval en dit mocht alleen gebeuren nadat er een gecodificeerde boodschap was gegeven. De enveloppen bevatte een uiteenzetting van het Nederlandse defensieplan en militaire steunaanvragen.⁶⁹ Verder werd de Nederlandse bank verzocht de goudvoorraden in veiligheid te brengen en naar Engeland te verschepen.⁷⁰ Er werd besloten om in de nacht van 11 op 12 november de staat van paraatheid van de luchtverdediging te verhogen naar de hoogste graad. De staat van paraatheid van de troepen werd ook verhoogd, omdat het 12 november rustig bleef aan de grens besloot het kernkabinet deze tot de een na hoogste graad te verhogen.⁷¹

Terwijl de regering de handen vol had aan de alarmerende berichten die binnenkwamen, kreeg het ook nog te maken met het Venlo-Incident. De dag na het Venlo-Incident, 10 november, werd de Nederlandse gezant van Haersma de With in opdracht van Buitenlandse Zaken naar het Duitse Auswärtige Amt gestuurd om de Nederlandse visie op het incident uiteen te zetten. Von Bismarck van de Auswärtige Amt schreef hierover:

‘De With verklaarde herhaaldelijk dat hij in deze moeilijke tijden het incident niet wilde overdrijven. Daar de Nederlandse regering iedere vredespoging ondersteunde had ze toestemming voor deze tocht gegeven. Voor zover het de twee Engelsen betrof was het geen zaak van de Nederlandse regering. Ze verzocht echter wel dat de gewonde of dode Nederlandse officier en de Nederlandse chauffeur naar Holland zouden worden teruggebracht. Een onderzoek van de zaak leek hem zeer urgent.’

Von Bismarck stelde echter van niks te weten en beëindigde het gesprek. In de periode daarna werden er nog negen pogingen gedaan om het gesprek op gang te brengen, onder andere door de zaak voor te leggen aan een onpartijdige Duits-Nederlandse commissie. Een Duitse reactie bleef echter uit.⁷² Hieruit bleek dat Nederland in een erg lastige situatie verkeerde. Enerzijds kon de regering het incident niet zomaar ongestraft voorbij laten gaan. Anderzijds moest de regering, met het oog op de dreigende Duitse inval, voorzichtig optreden in de benaderingswijze tegenover Duitsland. De gebeurtenissen in Venlo brachten ook aan het licht dat de Nederlandse

---

⁶⁹ J.J. Porter, *Dutch neutrality*, 408-409.

⁷⁰ Van Osch, *Jonkheer D.J. de Geer*, 298.

⁷¹ Van Schooten, *Van de grens*, 55.

⁷² Nater, *Het Venlo Incident*, 133-134.

Generale Staf in het geheim had samengewerkt met de Britse Secret Intelligence Service en hierin te onvoorzichtig te werk was gegaan. De chef van de Generale Staf III, generaal van Oorschot, werd ter verantwoording geroepen bij de Nederlandse regering en uiteindelijk ontslagen.⁷³

Ondanks dat de aanval van 12 november niet kwam, bleven er in de loop van november en december berichten binnenkomen over een mogelijk Duits offensief. Tegelijkertijd kwamen er ook berichten binnen die op defensieve intenties wezen. Zo concludeerde het wekrapport van 16 tot 22 november van de GSIII:

‘Uit wijzigingen welke in de Duitse troepenopstellingen zijn gebracht, zou kunnen worden afgeleid, dat de onmiddellijke bedreiging van onze neutraliteit eenigermate is verminderd. Voornamelijk geldt zulks voor het gebied ten Noorden van de Rijn. Ten Zuiden van deze rivier is een zoodanige troepenmacht opgesteld, dat groote waakzaamheid blijft geboden.’⁷⁴

Door de dreiging van november kwam de Nederlandse regering in te zien dat het voor Nederland van groot belang was dat zij konden rekenen op de hulp van de geallieerden bij een eventuele Duitse aanval. Naast de verzegelde brieven die van Kleffens had gestuurd ging de Nederlandse regering ook op zoek naar garanties bij de geallieerden. De Fransen zeiden deze hulp toe, mits België en Nederland een gezamenlijk front zouden vormen tegen Duitsland. Dit was volgens van Kleffens echter niet mogelijk omdat een dergelijke samenwerking niet geheim zou kunnen blijven en dus de neutraliteit in gevaar zou brengen. Van Voorst Evekink, gezant in Parijs, was bezorgd. Hij opende de verzegelde enveloppen, ondanks dat er met klem verzocht werd dit pas te doen na een Duitse aanval. Uit de informatie in de enveloppen bleek dat het Nederlandse en het Franse krijgsbeleid helemaal niet overeenstemde met elkaar. Van Voorst Evekink besloot om deze discrepantie in het Franse en Nederlandse krijgsbeleid met Dijkhoorn te bespreken. Dijkhoorn gaf van Voorst Evekink toestemming om met de Franse opperbevelhebber Gamelin tot verdere afstemming van het krijgsbeleid te komen. Met name de Geer en Reijnders waren tegenstander van het aangepaste plan. Het al dan niet op elkaar afstemmen van het krijgsbeleid naar aanleiding van het novemberalarm heeft tot aan de Duitse inval in mei echter voor grote verdeeldheid gezorgd binnen de Nederlandse regering.⁷⁵

---

⁷³ MacDonald, ‘The Venlo Affair’, 460; De Beus, *De geheime informant*, 64.

⁷⁴ Van Schooten, *Van de grens*, 60.

⁷⁵ J.J. Porter, *On Dutch neutrality*, 413-415.

Conclusie:

Nadat de eerste serieuze berichten over de Duitse inval binnenkwamen werd er door het kernkabinet direct actie ondernomen. Zo werd het gebied ten oosten van de Grebbelinie geïndundeerd en werd er een groot vredesoffensief onder aanvoering van koning Leopold III en koningin Wilhelmina ingezet. Ook werden de militaire verlopen ingetrokken. Ondanks dat op 9 november al de eerste berichten binnenkwamen dat de Duitse aanval was afgelast, bleef het Nederlandse kernkabinet paraat en werden er voorzorgsmaatregelen getroffen op militair en diplomatiek gebied. Terwijl het kernkabinet achter de schermen druk bezig was om de Duitse aanval af te wenden, vond op 9 november ook het Venlo-incident plaats. Ondanks herhaalde pogingen om Duitsland ter verantwoording te roepen, bleef een reactie uit. Dit toont de starre positie waarin Nederland verkeerde. Na het novemberalarm werd het voor de Nederlandse regering duidelijk dat het van groot belang was dat zij op de steun van de geallieerden konden rekenen. Het huidige krijgsplan van Nederland liet dit echter niet toe. De invulling van het krijgsbeleid is tot aan de Duitse inval in mei een splijtzwam geweest voor de Nederlandse regering.

6. Conclusie en aanbeveling voor verder onderzoek

Vanaf de oprichting van de Volkenbond ontstond er in Nederland een conflictueuze situatie. Enerzijds was Nederland, als klein land tussen de grote mogendheden, afhankelijk van het supranationale ideaal van de Volkenbond, anderzijds wilde Nederland een pragmatische, zelfstandige politiek te voeren. De agressieve politiek en het uittreden van Italië en Duitsland leidde tot vraagtekens bij de daadkracht van de Volkenbond. De politieke rol van de Volkenbond nam af en de Europese politiek werd steeds meer bepaald door de grote mogendheden. De toenemende dreiging van een groot Europees conflict deed Nederland beseffen dat het bij een conflict tussen de grote mogendheden niet ongeschonden zou blijven. Nederland had de hoop gevestigd op ruggensteun van Engeland, mocht het door Duitsland worden aangevallen. Verder hoopte Nederland met de Oslo-Groep een politiek machtsblok te vormen dat weerstand kon bieden aan de grote mogendheden.

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog besloot Nederland geen partij te kiezen. Nederland gaf aan strikt neutraal in het conflict te staan. Iedere schending van de neutraliteit zou consequenties hebben voor de agressor. Het was voor de regering van belang om naar buiten uit te stralen dat Nederland neutraal was en dat het ook bereid was, ondanks dat het militair niet sterk was, de neutraliteit te verdedigen. Tegelijkertijd nam Nederland een positie van vredesbemiddelaar in. Er werden verschillende pogingen gedaan om de oorlogvoerende

partijen aan tafel te krijgen en te praten over een eventuele oplossing van het conflict. De regering hoopte, door neutraal te blijven en zich niet te binden aan een partij, buiten de oorlog te blijven. De geest van de Volkenbond die nog steeds niet afgeschreven was, de troepenopstelling volgens Concentratie Blauw, de toegenomen rol van de luchtoorlog en de handelspolitiek waren factoren die de Nederlandse neutraliteit compliceerde.

Begin november 1939 werd er groot alarm geslagen om een Duitse inval. Achter de schermen bereidde Nederland zich voor op de aanval die op 12 november zou plaatsvinden. Drie dagen daarvoor vond het Venlo-Incident plaats. De crisisperiode van november leidde in Nederland tot grote onrust. Uit het onvermogen om na de crisisperiode van november de Duitse regering ter verantwoording te roepen om toelichting te geven op wat er gebeurd was en uit het vruchteloos gebleken vredesoffensief van Leopold III en Wilhelmina bleek dat Nederland in een weinig flexibele positie verkeerde. De crisisperiode van november maakte echter ook duidelijk dat de weinige bewegingsruimte die de Nederlandse regering had, benut moest worden. Achter de schermen waren de ministers en legerleiding zich zeer bewust van de Duitse plannen om Nederland binnen te vallen. Zij gingen in de periode na het novemberalarm daarom op zoek naar garanties bij de geallieerden en naar beleidsafstemming op militair gebied tussen de verschillende partijen. De Nederlandse regering werd door veel naoorlogse geschiedschrijvers vaak een struisvogelpolitiek verweten tijdens het novemberalarm, een goed voorbeeld hiervan was de radiorede van de Geer die hij op 13 november hield. Hierin richtte hij zich tot het volk en stelde hij dat er geen reden was tot paniek. De geruchten van een Duitse invasie zouden vooral van buitenlandse persbureaus komen. De radiorede zou eigenlijk meer gezien moeten worden als een van de voorzorgsmaatregelen die regering nam om de schijn van neutraliteit te behouden. Deze schijn werd nog niet opgegeven omdat dit de enige, weliswaar kleine, kans was voor Nederland om buiten de oorlog te blijven en dat was het enige wat op dat moment voor Nederland telde.

Om gedegen onderzoek te doen en ook nieuwe inzichten te krijgen in de neutraliteitsperiode van september 1939 tot mei 1940, is het van belang om nieuw bronmateriaal te onderzoeken. Veel archiefmateriaal, zoals dagboeken en kabinetsnotulen, is echter verloren gegaan of simpelweg niet bijgehouden. Verschillende historici hebben zich daarom vooral gericht op buitenlands archiefmateriaal. Het beeld van de Nederlandse regering in deze periode wordt dus vooral gecreëerd door interpretaties van derden. Wat het onderzoek verder compliceert, is het feit dat veel beslissingen in de neutraliteitsperiode met een dubbele agenda zijn gemaakt door de beleidsbepalers. In het onderzoek naar een periode voorafgaand aan oorlog waarin alle beslissingen van de beleidsmakers onder een vergrootglas komen te liggen, is het belangrijk

om ook de stemmen van de mensen te horen die daadwerkelijk de beslissingen maakte. Toekomstig onderzoek zou zich meer moeten richten op een betere balans tussen het daadwerkelijke doel van het gevoerde beleid en de interpretaties hiervan door derden.

7. Bibliografie

Bronnen:

- *Buitengewone Nederlandsche Staatscourant*, 3 september 1939.
- Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, *Parlementaire Enquête Regeringsbeleid 1940-1945. Deel 2a en b: Neutraliteitspolitiek / vertrek van de regering ; De eerste maanden in Londen. Verslag en bijlagen*, (Den Haag, 1949).
- Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, *Parlementaire Enquête Regeringsbeleid 1940-1945. Deel 2c: Neutraliteitspolitiek / vertrek van de regering ; De eerste maanden in Londen. Verhoren*, (Den Haag, 1949).
- *Handelingen Tweede Kamer 1938-1939*, 4 september 1939.
- *Handelingen Tweede Kamer 1939-1940*, 14 november 1939.
- *Handelingen Tweede Kamer 1939-1940*, 15 november 1939.

Krantenartikelen:

- 'Engelsche geruchten over Duitse aanvalsplannen', *Het Vaderland*, (11-11-1939).
- 'In gespannen afwachting', *Het Volksdagblad*, (11-11-1939).
- 'Minister de Geer: Een acuut gevaar bestaat evenmin als in september', *Het Vaderland*, (13-11-1939).
- 'Offensief in het Westen verwacht', *De Tijd*, (11-11-1939).

Literatuur:

- Beus, J.G. de, *De geheime informant. Berlijn 1939- 10 mei 1940*, (Rotterdam, 1984).
- Blom, J.C.H., *Crisis, bezetting en herstel: tien studies over Nederland 1930-1950*, (Den Haag, 1989).
- Bout, J.J., *The nature and extend of anti-militarism and pacifism in the Netherlands from 1919 to 1940 and the degree to which they contributed to the quick defeat in May 1940*, (onuitgegeven dissertatie, University of British Columbia, 1975).
- Daalder, Hans, 'Nederland en de wereld: 1940-1945.' In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 66, nr. 2 (1953), 170-200.

- Diepen, Remco van, *Voor Volkenbond en vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946*, (Amsterdam, 1999).
- Gent, Tobias van, *Het falen van de Nederlandse neutraliteit, september 1939-mei 1940*, (Amsterdam, 2009), 404-405.
- Hermans, Hans, *Parlementaire geschiedenis van jaar tot jaar. 1938-1939*, (Hilversum, 1939).
- Jong, Loe de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 1 - Voorspel*, (Den Haag, 1969).
- Jong, Loe de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 2 - Neutraal*, (Den Haag, 1969).
- Kaaij, Meindert van der, *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer (1870-1960)*, (Hilversum, 2012).
- Kleffens, E.N. van, *Belevenissen I 1894-1940*, (Alphen aan den Rijn, 1980).
- MacDonald, Callum A., 'The Venlo Affair', *European Studies Review*, Vol. 8, (Londen, 1978), 443-464.
- Mason, Henry, 'War comes to the Netherlands: September 1939- May 1940', *Political Science Quarterly*, Vol. 78, No. 4, (1963), 548-580.
- Moeyes, Paul, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek. 1839-1939*, (Amsterdam, 2006).
- Nater, Johan P., *Het Venlo incident : de mysterieuze ontvoering met geweld op Nederlands grondgebied door een SS- Sonderkommando in november 1939*, (Rotterdam, 1984).
- Osch, Henk van, *Jonkheer D.J. de Geer. De teloorgang van een minister-president*, (Den Haag, 2007).
- Oud, P.J., *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland. Deel VI 1937-1939*, (Assen, 1968).
- Porter, J.J., *Dutch neutrality in two world wars*, (Boston University, 1980).
- Schellenberg, Walter, *Memoiren*, (Köln, 1959).
- Schooten, Michiel van, *Van de grens komen zeer verontrustende berichten binnen. Weest dus zeer op uw hoede*, (onuitgegeven masterthesis, Universiteit van Utrecht, 2010).
- Schulten, J.W.M., 'Nederland neutraal?', *Militaire Spectator* 3, (1980), 195-202.
- Schuurmsma, Rolf, *Vergeefs onzijdig: Nederlandse neutraliteit 1919-1940*, (Utrecht, 2005).

- Voorhoeve, J.J.C., *Peace, profits and principles. A study of Dutch foreign policy*, (Den Haag, 1979).